

Ševčíková, Zuzana

Dvorec cisterciánov na Michalskej ulici v Bratislave : niekoľko novších poznatkov

Archaeologia historica. 2004, vol. 29, iss. [1], pp. 469-475

ISBN 80-7275-049-6

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140589>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

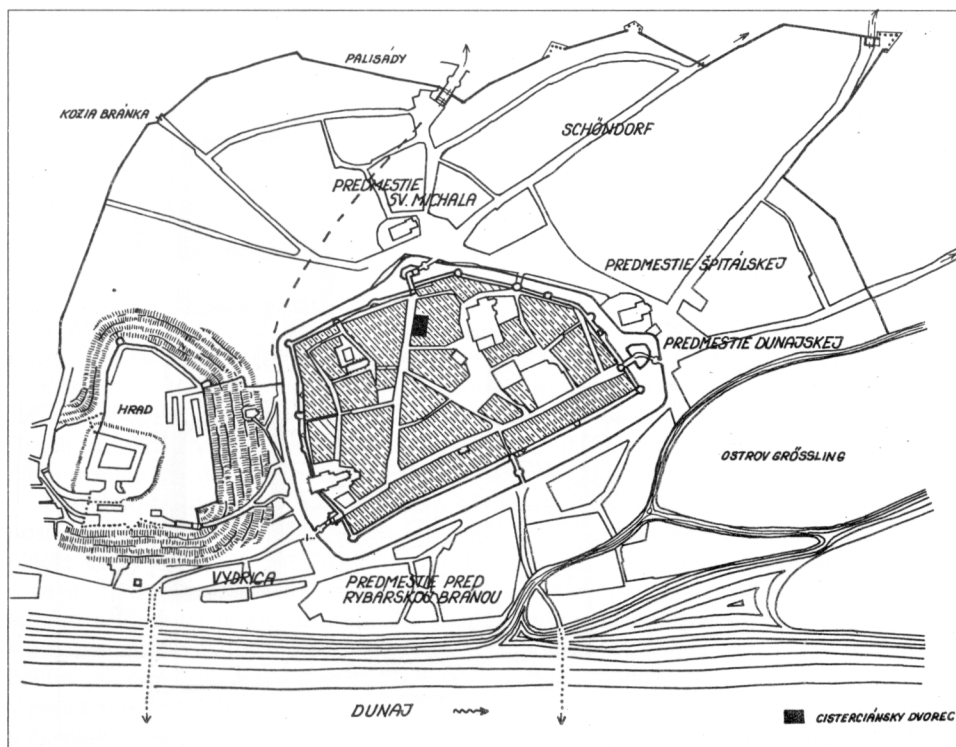
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Dvorec cisterciánov na Michalskej ulici v Bratislave

Niekoľko novších poznatkov

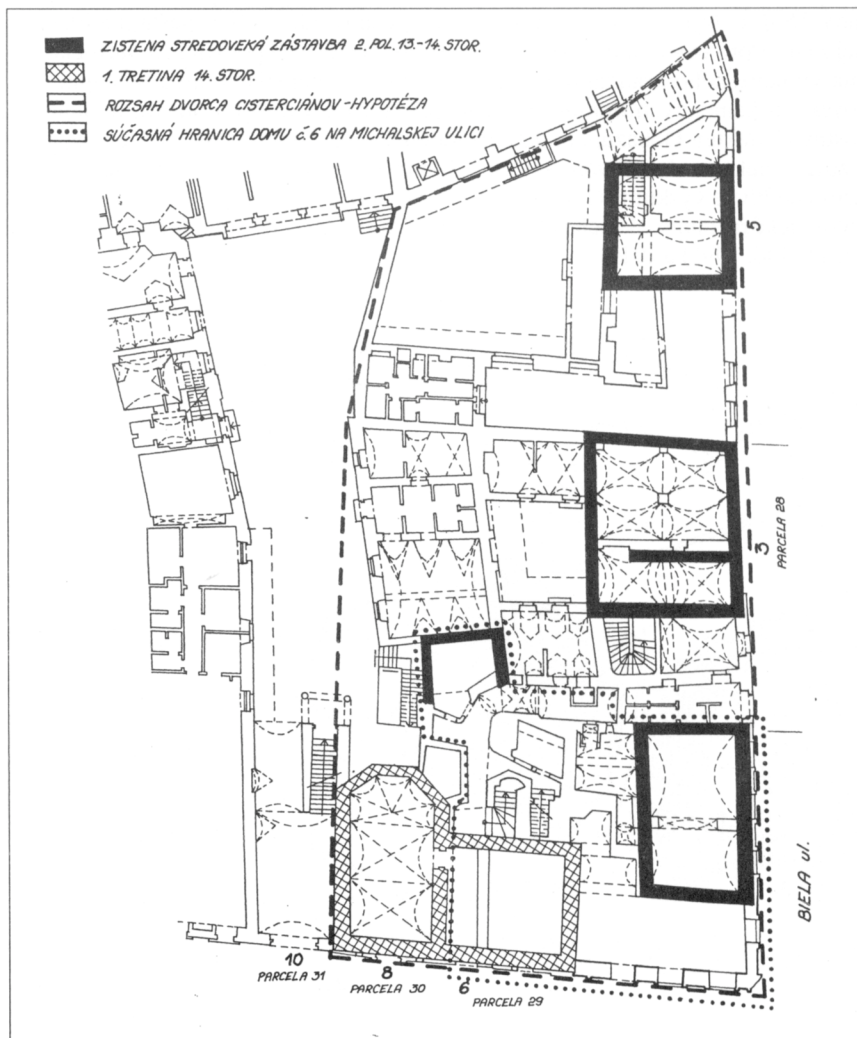
ZUZANA ŠEVČÍKOVÁ

V rámci pamiatkového prieskumu domu č. 6 na Michalskej ulici v Bratislave boli zistené niektoré skutočnosti, ktoré môžu prispieť k obrazu ranogotickej Bratislavy. K obhliadkovým prieskumom (Horáková 1984; Ševčíková 2002) sa pričlenil hĺbkový sondážny výskum uličných priečelí domu (Ševčíková 2003), ktorý upresňuje doterajšie predpoklady. Dom č. 6 je situovaný na diagonálnej ose stredovekého mesta, na hlavnej trase uličnej siete, ktorá sa v podhradnom meste vytvárala v druhej polovici 13. storočia. V rámci územia vymedzeného hradbami, na staršej komunikačnej sieti vzniká postupne zástavba stredovekých kamenných domov. Sú jednopriestorové a dvojpriestorové a majú blokový pevnostný charakter. Dokazujú to doteraz identifikované domy s vežou, alebo aj samostatné vežové objekty v dvorcovom systéme. Tento nový pohľad na ranogotickú Bratislavu usmernili archívne výskumy (Jankovič 1973), no upresnili predovšetkým terénne výskumy a ich teoretické rezultáty, ako ich publikovali A. Fiala (1987), M. Melicherčík (1988), P. Baxa, V. Ferus (1988, 1991) a ďalší.

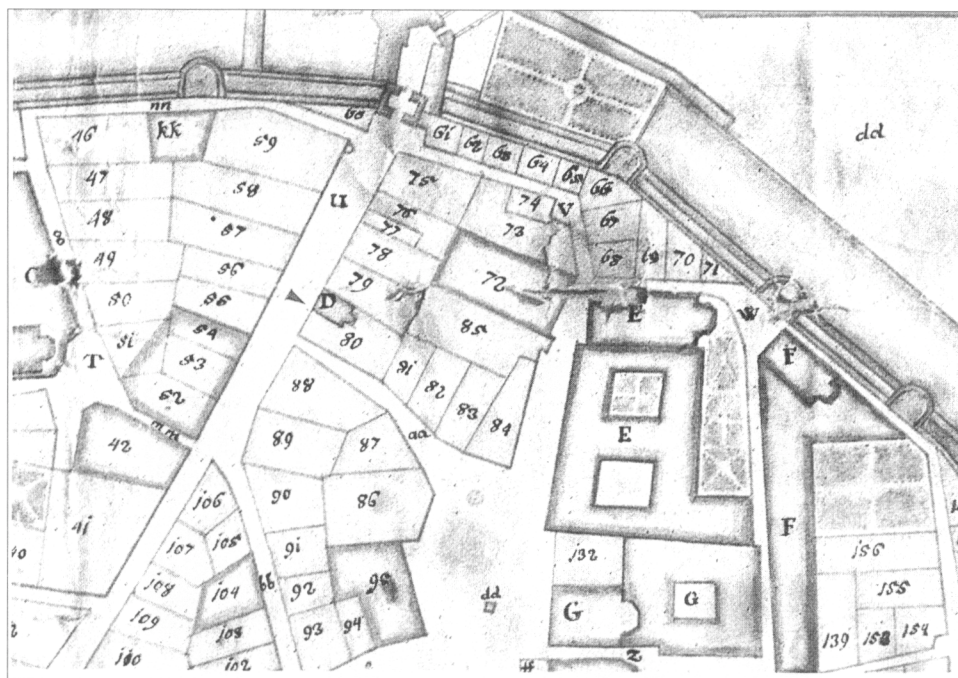

Obr. 1. Situovanie dvorca sv. Kataríny na Michalskej ulici podľa V. Mencla, podľa obr. 9 v publikácii z r. 1938. Kresba M. Nagyová.

Dom, ktorý je predmetom nášho záujmu zaberá parcelu č. 29 a tvorí juhozápadné nárožie urbanistického bloku, ktorý je ohraničený ulicami Michalská, Zámočnícka, Františkánske námestie a Biela ulica. Vytvára výrazné nárožie Michalskej a Bielej ulice a na severnej strane susedí s kaplnkou sv. Kataríny (č. 8) a domom č. 10. Objekt má podzemné podlažie a štyri nadzemné podlažia. Ako ukázali prieskumy, dejiny domu na Michalskej č. 6 sú nerozlučne spojené s kaplnkou sv. Kataríny, ktorá sa dnes už ocitla na pomedzí parciel domov č. 6 a 10. Začiatok dejín týchto objektov priamo súvisí s urbanistickým rozvojom mesta v druhej polovici 13. storočia. V tom čase Bratislava, mesto a okolie je rakúskou provinciou a aj neskôr plynuli dôchodky z bratislavskej župy do rakúskych pokladníc. Aj Rakúsky kláštor Sv. Kríža (Heiligenkreuz), sídlo cisterciánov, vlastní majetky pri Bratislave, vo výnosnej vinárskej oblasti, vo Vajnorochoch, ktoré získal 11. júna 1297 výmenou za Tvrdošovce (Maňaričová, 1978, 17). Nepochybne s tým súvisí aj zakúpenie dvorca vo vý-

Obr. 2. Schéma zástavby územia v 14. storočí, hypotéza pôvodného dvorca sv. Kataríny a súčasná parcela domu č. 6. Kresba M. Nagyová.

Obr. 3. Marquartov plán Bratislavy z roku 1765. Parcela č. 80 zahrňuje aj kaplnku sv. Kataríny.

hodnej polohe v ranogotickej Bratislave, neďaleko Michalskej brány. V roku 1307 odkupuje konvent kláštora v Heiligenkreuzi tento dvorec v Bratislave od ostrihomského a bratislavského kanonika Petra (Ortway 1895, 41; Hervay 1984, 105, 106). Z presného prekladu textu zmluvy vyplýva, že cisterciáni nekupujú iba samotnú parcelu, ale aj dom a sklad, „pretože nemôžeme nemať v Bratislave dom a repozitórium našich vecí“ (Hervay 1984, 105, 106). Nová kúria potom mala aj svojho voleného správcu (v roku 1337 je nazývaný Magister Curieae) a svojich dvorníkov – v roku 1437 ich bolo desať (Ortway 1898, 42).

Dvorec cisterciánov v Bratislave nebol doteraz v urbanistickej štruktúre presnejšie situovaný. Z historických správ vyplýva, že bol „za kaplnkou“ (Horváth 1990, 184, 198). V literatúre sa traduje názor, že kaplnku postavili pri dvorci v mieste domu č. 10 (Šášky 1957, 37; Súpis... 1967, 167). Václav Mencl (1938, 68, obr. 9) situuje cisterciánsky dvorec šírkou rozložený pozdĺž Michalskej ulice, s kaplnkou na južnej strane parcely. V tejto definícii by mala parcela zabrať takmer tretinu fronty Michalskej ulice.

Stavebno-historický prieskum domu a sondáž na priečelí domu č. 6 preukázali skutočnosť, že v tesnom susedstve kaplnky, z južnej strany je k nej stavebne pripojený stredoveký objekt, ktorý je v hmote zachovaný do výšky až nad úroveň klenby kaplnky. Má zachované časti omietkových vrstiev, pričom najstaršia má charakter drsnej, zmetanej omietky s riečnym štrkom a sfarbená je žltým ílom. Pri sondáži priečelia bol zistený aj osekany arkier s fragmentami výmaľby v ostení. Omietka tu mala stláčaný zvlnený povrch, so sivým sfarbením, pričom druhá tenká vrstva omietky niesla výmaľbu v červených a okrových tónoch v podobe fragmentu rozvilín. Na parcele boli zistené aj staršie kamenné, murované objekty v čiastkovom stave, s možnosťou datovania do druhej polovice 13. storočia, ktoré však zanikli v 15. a 16. storočí (Lesák 1998, 8). Už sondážny výskum v dome č. 10 (Smoláková a kol. 1975, 54) priniesol cenné skutočnosti. Autori výskumu vyslovili názor, že objekt na južnej strane dvora mohol patriť k inému domu, prípadne i k spomenutému dvoru sv. Kata-

Obr. 4. Uličné priečelie Michalskej č. 6 v Bratislave. Sonda odкрýva osekaný arkier s omietkou v ostení záklenku.

ríny, čo naznačuje i jeho poloha za úrovňou severnej steny kaplnky. Rovnako staršiu zástavbu, zo 14. storočia identikoval aj výskum domu č. 3 zo strany Bielej ulice (Šulcová 1995, 38). Tu bol zistený štvorcový objekt s predsieňou v podzemnom podlaží (12×9 m). Pritom je pozoruhodné, že tento dom bol ešte v 15. storočí zafaržený vysokými pohľadávkami. Držiteľ domu č. 3 bol povinný platiť ročne kaplnke sv. Kataríny istú dávku a podľa V. Jankoviča (1984, 13) nie je vylúčené, že majetok bol pôvodne v držbe cisterciánskeho kláštora v Heiligenkreuzi.

Na základe prieskumu a urbanistického rozboru zástavby, ako aj s akceptovaním historických súvislostí predkladáme názor, že cisterciánsky dvorec bol situovaný na ploche pozdĺž Bielej ulice. Pôvodné parcely zo strany Michalskej ulice a Františkánskeho námestia si zachovali dodnes takmer súvislú vnútornú líniu styku parciel, o čom sa zachovali aj archívne popisy susedských hraníc (Ortvay 1898, 44, 45). Cisterciánsky dvorec mal predovšetkým hospodársko správnu funkciu. Pôvodný hospodársky vstup bol pravdepodobne na východnej strane, v miestach, kde sa rozširuje ústie Bielej ulice do Františkánskeho námestia a vytvára sa priaznivý uhol pre vjazd (dnes podjazd domu č. 5, ktorý má jadro zo 14. storočia; Horáková 1984).

Osobitnou otázkou je kaplnka sv. Kataríny. V literatúre sa uvádza datovanie rokmi 1311 a 1325 – ako dátum výstavby a dátum vysviacky. Z presného prekladu listiny z 25. júla 1311 je zrejme vyhlásenie „brata Františka, mnícha z Columby... bratovi kardinálovi Gentilisovi, legátovi sv. Stolice“, že na základe súhlasu opáta jeho kláštora, opáta Jána a konventu sv. Kríža v Rakúsku vo dvorci, ktorý má konvent v Bratislave, postavil kaplnku z vlastných prostriedkov a nechal ju vysvätiť ku cti blahoslavenej panny Kataríny. V ďalšej listine je doklad o tom, že mních z rádu z Columby kaplnku sv. Kataríny kláštora dobrovoľne pririekol (Hervay 1984, 106).

Je však veľmi pravdepodobné, že stavebne v tom čase ešte kaplnka nebola dokončená. Svedčí o tom niekoľko skutočností. Z tejto ranej etapy cisterciánskej stavby sa zachoval hmotný pravouhlý portál s vloženým oblým profilom a nábeh archivolty strmého tympanónu s rovnakým profilom. Sú na ňom zachované fragmenty čiernej a červenej polychrómie. Fragment kamenného článku, vyňatý spod dlažby pivnice domu č. 6, má rovnaký profil; bol zistený počas stavebných úprav v roku 2000. Kaplnka mala zrejme stavebne hotový plášť, západné priečelie a východný záver. Pravdepodobne z tých čias pochádzajú aj okenné otvory, z ktorých len stredné okno má kamennú kružbu, kým ostatné dve ostali bez kružieb do súčasnosti. K tejto etape nepochybne patrí aj nábeh klenbového rebra v severozápadnom rohu lode. Má prostý, oblúkový profil s tupým ukončením, ktorým zabieha do steny. Predpokladáme, že stavba mala iba prosté drevené zastropenie a to na dosť dlhý čas, pretože druhá správa o vysvätení je až z roku 1325. K druhej fáze nepochybne patrí aj definitívne zaklenutie štíhlymi rebrami s hrubým profilom a zväzkovými príroami s ostrohami. Je to charakteristické riešenie pre 1. tretinu 14. storočia na našom území, ktoré nadväzuje tak na rakúsku mendikantskú architektúru, ako aj na domácu tradíciu, pritom „snaha o maximálnu jednoduchosť a odstránenie tektonických článkov vedie... k vytvoreniu ostrohovej pätky, ktorá sa stáva v najrôznejších obmenách leitmotívom architektúry 1. polovice 14. storočia v strednej Európe, ale špeciálne v tomto geografickom priestore a v rámci mendikantskej architektúry v Dolnom Rakúsku, na Morave, na Slovensku a v Sliezske. Tento strohý a lapidárny sloh...sa vyvinul z cisterciánskeho základu“ (Benešová 1998, 225). Slohové súvislosti tvaroslovia kaplnky analyzuje Š. Oriško (1984, 15). Zaraďuje ich k ranogotickým kultovým objektom z oblasti Rakúska, ktoré boli zakladané na hradoch, samostatne alebo ako začlenené v kláštorných komplexoch. Kaplnka je prepojená v súčasnosti s príľahlým kamenným domom v troch úrovniach; v podzemnom podlaží s kryptou, na úrovni prízemnia a na úrovni 1. poschodia – na oratórium. V 18. storočí, pri posudzovaní možnosti nadstavby sa zistilo, že kaplnka je prepojená s domom aj v rovine strechy (Weyde, AMB). Rok 1311 ani vo vzťahu k nedostavanej kaplnke nie je náhodný; pápežský legát Gentilis na tento termín zvoláva do Bratislavy synodu uhorských prelátov a pri tejto príležitosti sa uskutočnil aj slávnostný, symbolický a právny akt darovania kaplnky sv. Kataríny opátstvu v Heiligenkreuzi, ako je to formulované v darovacej listine. Bol to nepochybne aj politický akt voči expanzii nových mendikantských rádov, ktoré znamenali vážnu konkurenciu aj v Bratislave (Valachová 2002, 111).

Dvorec, zakúpený v roku 1307 sa postupne zastavuje. K stredovekému štvorcovému blokovejmu objektu s charakterom veže je pristavaný mázhaus a ďalšie priestory. Dom dostáva ďalšie podlažia. V prestavbách zanikajú pôvodné architektúry z 13. a 14. storočia. Zmeny nastanú zvlášť potom, čo 21. mája 1525 nadobúda platnosť zmluva o predaji dvorca sv. Kataríny mestu Bratislava. Mesto, ako nový majiteľ ihneď rozparceluje pôvodný cisterciánsky hospodársky dvor na stavebné parcely pre mešťanov. Tak vzniká zástavba na severnej strane pôvodne účelovej komunikácie, ktorá spájala Michalskú ulicu a Františkánske námestie. Nie náhodou sa spomína táto „ulica“ s názvom Biela (bielo natretá, nová) prvý raz až v roku 1528.

Tým sa samozrejme, stavebné dejiny domu č. 6 na Michalskej ulici ešte nekončia. V roku 1676 dostávajú dom (zrejme už len časť na nároží – s kaplnkou) do daru kapucíni. Rehoľný dom prechádza honosnou prestavbou, rovnako ako kaplnka, ktorá dostáva nový oltár

a priechelie. Už v roku 1729, po dostavbe svojho kláštora pred hradbami však dom kapucín predávajú. Na konci 18. storočia potom prechádza opäť definitívnou prestavbou a nadstavbou, pri ktorej vlastníci-podnikatelia Aluissetti a Timar dávajú strhnúť časti starých stavieb (Weyde, AMB; Ševčíková 2003). Súčasný priechelie kaplnky sv. Kataríny je z 1. tretiny 19. storočia. Ignác Feigler st. tu vybuďoval novú kulisu priechelia v duchu empíru, po škodách, ktoré spôsobili tejto časti mesta napoleonské vojská (Obuchová 1998, 69). Počas opráv priechelia v roku 1975 pod touto kulisou boli zistené staršie omietkové vrstvy; štrková, zmetaná omietka s okrovým fľom v prvej vrstve bola prekrytá hladkou omietkou s fragmentami sivej fresky a následnými vrstvami zo 17. a 18. storočia (Ševčíková 1975). Doterajšie archívne a stavebno-historické výskumy však umožňujú vysloviť názor, že staršie objekty zo 14. storočia na parcelách domov na Bielej ulici mohli patriť dvorcu cisterciánov na Michalskej ulici, ktorý mal funkciu správy, skladu a hotela pre návštevy a dohľad z materského kláštora v Heiligenkreuzi. Nie je pritom vylúčené, vzhľadom na mladšiu výstavbu, že k parcele patrila aj plocha parcely dnešného domu č. 10. Usudzujeme však, že dvorec bol v náročnej situácii Michalskej a Bielej ulice. Aj tu však platí výrok Michala Slivku (1991, 101): „Sme teda na začiatku, navyiac i pred úlohami vlastnej profesie terénneho výskumu, nakoľko ani jeden cisterciácky kláštor sa nám nezachoval.“

Literatúra

- BAXA, P.–FERUS, V., 1991: Bratislava mešťana Wocha 1243–1291. Expozícia a katalóg výstavy. Bratislava.
- BENEŠOVSKÁ, K., 1998: Klášter minoritů a klarisek ve Znojme a jeho středověká podoba. In: Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Sborník příspěvků ze symposia. Praha, 217–236.
- FERUS, V.–BAXA, P., 1988: Príspevok k typológii stredovekej mešťanskej architektúry. In: Pamiatky a príroda Bratislavy. Zborník MSPSOP, Bratislava, 10, 120–155.
- FIALA, A., 1987: Stará radnica v Bratislave. Bratislava.
- HERVAY, F. L., 1984: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma, Budapest, 1984. Za precízny preklad ďakujem Mgr. V. Múcskovi, PhD., FF UK Bratislava.
- HORVÁTH, V., 1990: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava.
- HORÁKOVÁ, V., 1984: Wolkrova ul. č. 5. Bratislava, blok č. 2. ŠMPR. Pamiatkový prieskum. PUK, Bratislava. Archív MUOP Bratislava. V súčasnosti má názov Biela ul.
- JANKOVIČ, V., 1972: Ulice a námestia historického jadra Bratislavy. In: História 12, Zborník SNM, 212–236.
- JANKOVIČ, V., 1984: Wolkrova ul. č. 3 (81). In: Bratislava, blok č. 2. ŠMPR. Pamiatkový prieskum. PUK, Bratislava. Archív MUOP Bratislava.
- LESÁK, B., 1998: Michalská ulica č. 6, SZ časť ŠMPR Bratislava, parcela č. 29. Predstihový archeologický výskum. MUOP, Bratislava.
- MAĐARIČOVÁ, A., 1978: Vajnory, vlastivedná monografia. Bratislava, 1978.
- MENCL, V., 1938: Středověká města na Slovensku. Bratislava.
- MELICHERČÍK, M., 1988: Nové poznatky o vzniku a vývoji bývalého Hlavného námestia v Bratislave. In: Pamiatky a príroda Bratislavy, Zborník MSPSOP, Bratislava 10, 156–167.
- MUOP, Archív, V 183, Bratislava.
- OBUCHOVÁ, V., 1998: Nálezky dokumentov v Segnerovej kúrii v Bratislave. In: Pamiatky a múzeá 1, 69.
- ORIŠKO, Š., 1984: Michalská č. 8. Bratislava, blok č. 2, ŠMPR. Pamiatkový prieskum. PUK, Bratislava. Archív MUOP Bratislava.
- ORTVAY, T., 1898: Geschichte der Stadt Pressburg, II/1, Pressburg.
- SMOLÁKOVÁ, M.–FABINI, K.–MIKLOŠ, P.–PETRÁŠKOVÁ, R., 1975: Umelecko-historický a architektonický sondážny výskum interiéru objektu č. 10 na Michalskej ulici v Bratislave. Bratislava. Archív MUOP, Bratislava.
- SLIVKA, M., 1991: Cisterciiti na Slovensku. Archaeologia historica 16, 101–117.
- SÚPIS pamiatok na Slovensku, 1967: I., A–J, SÚPSOP Bratislava.
- ŠÁŠKY, L., 1957: Stavebný vývoj Bratislavy. In: Bratislava, 34–52.
- ŠEVČIKOVÁ, Z., 1975: Kaplnka sv. Kataríny, Michalská 8. Súbor fotografií s popisom nálezových situácií. Mestská správa pamiatkovej starostlivosti v Bratislave.
- ŠEVČIKOVÁ, Z., 2002: Bratislava, Michalská č. 6. Architektonický, umelecko-historický a archívno-historický povrchový pamiatkový výskum objektu a inventarizácia pamiatkových hodnôt. Spolupráca f. Novota, s.r.o. Archív PÚ Bratislava.

- ŠEVČÍKOVÁ, Z., 2003: Bratislava, Michalská č. 6. Architektonicko-historický, umelecko-historický hlbkóvý sondážny výskum uličného priečelia. Spolupráca s f. Novota, s.r.o. Archív PÚ Bratislava.
- ŠULCOVÁ, J., 1995: Dom na Bielej ulici č. 3 v Bratislave. In: Pamiatky a múzeá, 2, 38–41.
- VALACHOVÁ, D., 2002: Rehoľa cisterцитов v stredoveku. In: Rehole a kláštory v stredoveku. Banská Bystrica–Bratislava, 85–112.
- WEYDE, G.: Pozostalostf. Archív mesta Bratislavy, Kr. 4, Michalská ulica.

Zusammenfassung

Der Zisterzienser Hof in der Michalská-Gasse in Bratislava (Preßburg)

Einige neue Erkenntnisse

Aufgrund der Erforschung wurde in den letzten Jahren festgestellt, daß das Haus Nr. 6 und die St. Katharina-Kapelle in der Michalská-Gasse in Bratislava gemeinsame Schicksäle haben. Die Anfänge beider genannten Objekte kann man ins Jahr 1307 datieren. In diesem Jahr haben nämlich die Zisterzienser von österreichischen Heiligenkreuz den Wirtschaftshof gekauft. Neuer Ausbau im 14. Jh. hat sehr wahrscheinlich die älteren Bauten aus der 2. Hälfte des 13. Jhs. entfernt. Bisher wurde der Hof hypothetisch nördlich von der Kapelle situiert. Aufgrund der bisherigen Forschungen kann man annehmen, daß der Hof längs der Biela-Gasse sich befindet hat und mit der Michalská-Gasse eine Ecke gebildet hat. Als die Zisterzienser im Jahr 1525 ihren Besitz der Stadt verkauft haben, wurde der Hof auf Einzelparzellen geteilt und die Hoffläche wurde bebaut. Das Haus Nr. 6 hat seine Bauentwicklung am Ende des 18. Jhs. beendet und die Kapelle hat eine Kulise der Stirnseite im Geist des Empires bekommen.

Abbildungen:

1. Bratislava. Der St. Katharina-Hof und seine Lokalisation in der Michalská-Gasse. Nach V. Mencl, Abb. 9, 1930.
2. Bratislava. Ein Bebauungsschema des Gebietes im 14. Jh. Hypothetische Voraussetzung des ursprünglichen St. Katharina-Hofes und gleichzeitige Parzelle des Hauses Nr. 6.
3. Bratislava. Marquartsplan der Stadt vom Jahr 1765. Die Parzelle Nr. 80 nimmt auch die St. Katharina-Kapelle ein.
4. Bratislava, Michalská-Gasse Nr. 6. Stirnseite des Hauses. Die Sonde zeigt abgehauenen Arker mit dem Verputz im gewölbten Gewände.

